

KURULUŞUNDAN ÇARLIK RUSYA TARAFINDAN İŞGAL EDİLİŞİNE KIRIM HANLIĞI

Sonay ÜNAL*

ÖZET

Altın Orda Devleti'nin toprakları üzerinde hâkimiyetinin azalmasıyla 1441-42 yıllarında Hacı Giray tarafından kurulan Kırım Hanlığı, 1474 yılından itibaren Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmeye başlandı. Böylelikle Osmanlı kuzey sınırlarını özellikle Rus tehdidine karşı güvence altına almış olurken Kırım Hanlığı da dönemin ve bölgenin en önemli askeri gücünün bir parçası haline geldi. Bu tabiiyet hanlığa her açıdan nüfuz kazandırdı ve hanlık Kuzey Karadeniz toprakları üzerinde hâkimiyet kurmaya muktedir oldu. Fakat Osmanlı hükümdarlarının devlet çıkarlarını öncelikle verdikleri kararlar neticesinde Kırım Hanlığı Rus tehdidi karşısında ağırlığını zamanla yitirdi. Başka cephelerde genişleme siyaseti süren Osmanlı politikaları nedeniyle her geçen gün büyüyen Rus tehlikesine öncelik verilemedi. Bu durum ise Ruslara karşı önlem almayı geciktirdiği gibi Kırım Hanlığı'na mensup kuvvetlerin açılan cephelerde Osmanlı müttefiki olarak yer alması nedeniyle hanlığı iç karışıklıklara karşı oldukça açık ve kırılğan hale getirdi. Nihayet Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile önce bağımsızlık verilen Kırım Hanlığı daha sonra 1783 yılında Ruslar tarafından işgal edildi. Söz konusu bu çalışmada Osmanlı himayesi altında oldukça güçlenip bölgesinde nüfuz elde eden Kırım Hanlığı'nı çöküşe götüren siyasî süreç ve bu süreçteki Osmanlı politikalarının etkisi ele alınmıştır. Diğer taraftan Karadeniz'in kuzeyinde varlığını yaklaşık üç yüz elli yıl sürdüren Kırım Hanlığı'nın devlet yönetimi ve idari yapısı da çalışmaya konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya

THE KIRIM KHANATE FROM THE FOUNDATION TO INVASION BY TSARIST RUSSIA

ABSTRACT

The Crimean Khanate, founded by Haji Giray in 1441-42 with the decline of the Golden Horde State's dominance over its lands, started to be patronized by the Ottoman State from the year 1474. Thus, the Ottomans secured their northern borders, especially against the Russian threat, while the Crimean Khanate became part of the most important military power of the time and region. This subordination granted the khanate authority in all respects, and the khanate became able to dominate the Northern Black Sea territories. However, as a result of the decisions taken by the Ottoman rulers prioritizing the interests of the state, the Crimean Khanate gradually began to lose its influence against the Russian threat. The increasing Russian threat was not prioritized due to the Ottoman policy of expansion on other fronts. Not only did this delay in taking necessary measures against the Russians, but it also rendered the Crimean Khanate vulnerable to internal unrest as the forces of the Crimean Khanate were allied with the Ottomans on all fronts. Eventually, the Crimean Khanate, which was first granted independence by the Treaty of Küçük Kaynarca signed between the Ottoman State and the Tsarist Russia, was invaded by the Russians in 1783. In this study, the political process that led to the collapse of the Crimean Khanate, which had become quite powerful and gained influence in its region under Ottoman patronage, and the impact of Ottoman policies in this respect are discussed. On the other hand, the state administration and administrative structure of the Crimean Khanate, which continued its existence in the north of the Black Sea for about three hundred and fifty years, was also the subject of the study.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 13.08.2023; Yayına Kabul Tarihi: 26.08.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8650-4311, E-posta: sonay.unal@hotmail.com

Keywords: Crimea, Crimean Khanate, Ottoman State, Tsarist Russia

Giriş

Karadeniz coğrafyasında yer alan Kırım Yarımadası jeopolitik ve stratejik konumu açısından son derece büyük bir öneme sahip olması bakımından tarih boyunca farklı dönemlerde pek çok kavmin bilhassa konar-göçer Türk soylu kavimlerin cazibe merkezi olmuştur. Bölgenin en eski ahalisi Hunların bir uç beyliği konumunda bulunan ve İskitlerle bağlantısı olduğu rivayet edilen “Taurlara” kadar uzanmaktadır (Sabit, 1934, s. 2). Onların M.Ö. 8. yüzyılda birtakım hadiseler sebebiyle hayatlarını idâme ettikleri sahadan ayrılarak Kırım ve Azak Denizi çevresini kendilerine yurt edindikleri ileri sürülmektedir (Gömeç, 2009, s. 63; Tellioglu, 2022, s. 22).¹ B. Sabit, Karadeniz’in kuzeyindeki Kırım’ı eski Yunanlıların “Tauris” yahut “Hersones Taurik” yani “Buğa Yarımadası” şeklinde adlandırdığını ifade etmektedir (1934, s. 1). Per Minas Bijişkyan, bu bölgeye antik çağda “Torik Yarımadası” denizine de “İskit Denizi” dendiğini bildirmektedir (1969, s. 94). Bölgenin İskitya ismi ile anıldığı da yazılıdır (Tellioglu, 2022, s. 22). Hun ve Kök Türk egemenliğinin ardından bölgedeki Hazar hâkimiyeti dolayısıyla buranın Hazarya (Hazarria, Kazaria) adını aldığı da kayıtlıdır (Sabit, 1934, s. 1). Bununla beraber Tatarlardan sonra kullanılagelen Kırım kelimesi âlimlerce münakaşa edilen bir husus olmuş ve ismin aslına dair çeşitli tespitler yapılmıştır. Fakat Kırım kelimesinin menşesine bakıldığında ortaya konan varyantlarda muayyen bir hükme varılamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Rıza Nur Bey kelimenin Türkçede istihkâm manasına karşılık geldiğini kaydetmiş, Zeki Velidi Togan ise kelimenin muhtemelen Türkçe olduğunu ve Türkistan’daki Kurum kelimesiyle aynı kökten gelebileceğini ileri sürmüştür (Sabit, 1934, s. 1-2; Özcan, 2005, s. 29). İlâveten bu kelimenin Herodot (Herodotos)’ta “Kimmerya”dan yani Kimmerlerin, Kırım’da “Kimmerikum, Kimmeris, Kimmerika (Kimmerike)” gibi ticari koloniler kurmasıyla bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (Tarhan, 2002, s. 602). İşte bu sebeple Kırım adının Krimen (Crimen)’den de türediği savunulan iddialardandır. Kimilerine göre de Arapça kökenli lütuf ve ihsanda bulunma anlamlarına gelen ikrâm, kerem-kerâmet sözünden iştikak ettiği varsayılmaktadır. Kırım adı hususunda Altın Orda (Altın Ordu) tahtına çıkan Mengü Timur’un Kefe ve Kırım’ı yurtluk olarak Tuga Timur’un evladı Uran Timur Han’a hediye olarak tahsis etmesi üzerine hanın kendisine sunulan bu güzel pişkeşi (hediye) bir ikram yahut bir kerem olarak değerlendirmesi minvalinde bir rivayet de bulunmaktadır. Öte taraftan Kırım kelimesinin kökenine dair var olan farklı görüşlere karşılık Wilhelm Barthold ise kelimenin “aslı meçhuldür” demekle yetinmiştir (Özcan, 2005, s. 29).

Taurlardan sonra Kırım’da Yunanlılar, İranlılar ve Romalılar boy göstermiştir. Bunlardan sonra ise Gotlar, Avarlar, Ogurlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kıpçaklar siyasî üstünlük kazanarak bu bölgeye kısmen ya da tamamen hâkim olmuşlardır. Cengiz (Çingiz, Çengiz) Han’ın buraları elde etmesiyle Kırım, Altın Orda Devleti’nin tâbiyetine girmiştir (Sabit, 1934, s. 2). Bu devletin çökmeye başlamasıyla iktidar mücadelesinde atılan adımlar neticesinde Kırım Hanlığı neşet etmiştir.

Bilindiği üzere Moğol İmparatorluğu’ndan sonra geniş bir coğrafyada varlık gösteren Altın Orda Devleti’nin iç karışıklık ve taht kavgalarıyla gücünü yitirip dağılma sürecine girmesiyle bu topraklarda Kazan, Astarhan, Kasım, Nogay, Sibir gibi hanlıklar bağımsızlığını ilan etti.

¹ İskit (Skiyt) kavminin Asya steplerinden geniş düzlükleri ve irili ufaklı su menbaalarının bulunduğu Karadeniz’in kuzeyine yönelmesi önemli göç hareketlerini tetiklemiştir. Bkz. Bulduk, 2016, s. 294-295.

Kırım Hanlığı da istiklâlini elde eden bu hanlıklardan biridir. Cuci (Cuçî, Coçî)'nin en küçük oğlu Tokay (Togay) Timur soyundan Hacı Giray tarafından 845-46/1441-42'de kurulan Kırım Hanlığı çok kısa bir zaman diliminde güç elde ederek bölgede söz sahibi konumuna geldi. 880/1475 senesinde bu hanlık Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz'e egemen olma politikası neticesinde Osmanlı Devleti'nin tâbiyetine girdi. Bu yolla Kırım Hanlığında emniyet ve istikrar sağlandı. Hilafet merkezinden tayin edilen Kırım hanları da ordusuyla savaşlarda düşmana karşı muharebe ederek Osmanlı Devleti için faydalı hizmetlerde bulundu. Karadeniz'in kuzey bölgesinde zuhur eden hadiselerin çözümü için kısmen karar yetkisi tevdi edilen Kırım Hanlığı, Osmanlı'nın dâhil olduğu savaşlarda müttefik statüsünde yer aldı. Osmanlı için kuzeyden gelen her türlü tehlikeye karşı adeta bir kalkan görevi gördü. İç ve dış siyasette kendi kararlarını alabilmeleri hususunda belli bir ölçünün dışına çıkmayan hanlar kendi isimlerine para bastırma ve hutbelerde kendi isimlerini okutmaya da muktedirdi. II. İslam Giray hutbede kendi adının yanı sıra padişahın adını da okutmuştur. İkili arasında kimi zaman muhabbetkâr kimi zaman zoraki bağıllık olarak nitelendirebileceğimiz geçen süreçte Kırım Hanlığı, Osmanlı'nın divan usulü ve tımar sisteminden nasiplendi. Fakat hanlık birçok bakımdan eski Türk devlet usulüne göre yönetilen Altın Orda Devleti'nin devamı niteliğindedir ve esas karakterini sükûtuna kadar muhafaza etmiştir.

Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti 1188/1774 yılında husûle gelen Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar üç yüz yıl müddetince devam etti. 1774'te uzun müzakerelerden sonra ikili arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile hanlık, Osmanlı Devleti'nin himâyesinden çıkarılıp bağımsız bir devlet haline getirildi. Antlaşma gereğince hanlığa sözde kendi inisiyatifinde hareket etme iradesi kazandırılmış, ancak gerçekte Rus tehdidi altına girmesine uygun zemin hazırlanmıştı. Hanlık yöneticilerinin yanlış prensiplerle başına buyruk hareket etmeleri ise hanlığın bölgedeki müessiriyetini yitirmesine ve 1197/1783'te Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesine yol açtı. Kırım Hanlığı'nın idâme-i mevcudiyetine son veren bu tarihten itibaren kadın erkek ayrımı olmaksızın Kırım Türkleri kimlik unsurlarını zedeleyen haksız ve hukuksuz fikrî, millî, dinî, ilmî, siyasî, iktisadî, idarî anlamda türlü tahribat verici politikalara; zorunlu göç ve sürgünlere maruz kalmıştır.

Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu

XIV. asrın son çeyreğinde Emîr Timur Küregen² Altın Orda hükümdarı Toktamış (Tuktamış, Toqtamış, Tohtamış) Hân'ı³ 794/1391'de Kunduzca (Kundurça) ve 797/1395'te Terek civarında yenilgiye uğrattı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 192-257; Yücel, 1989, s. 1-34; Kamalov, 2009, s. 106-107). Timur'un mağlubiyete uğratmasından sonra bu devletin bütünlüğü bir daha belini doğrultamayacak şekilde tamamen bozuldu. Altın Orda Devleti'nin Timur'un istilasından sonra kudretini kaybetmesiyle topraklarının ötesinde berisinde istiklâl hareketleri gerçekleşti, hanlıklar teşekkül etti (Sabit, 1934, s. 3). Tokay Timur neslinden gelenler Kırım'ın istiklâli teşebbüsünde bulunmuş, ancak ya başarılı olamamışlar ya da başarıları geçici olmuştur. Atalarının yurdu olan Kırım'ın müstakil siyasî varlığı için hâkimiyet iddiasında bulunanlardan

---

² Küregen lakabı araştırma metinlerinde umumiyetle Kuregân, Gûrgân, Gûregân şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Ötemiş Hacı, 2020, s. 33; Timur'un lakapları arasında "Yedi İklimin Sahibkırânı", "Melik ve Sultanların Efendisi" de vardır. Şerefüddin Ali Yezdî, 2013, s. 473; Türk-İslam devletlerinde hükümdarlar için kullanılan ve bilhassa Timur'u niteleyen "Sâhibkırân" sıfatı hakkında geniş bilgi için bkz. Alan, 2019, s. 443-444; Ayrıca bkz. Ünal, 2022, s. 146.

³ Toktamış Hân hakkında geniş bilgi için bkz. Kemalöglü, 2012, s. 231-232.

birisi de Taş Timur (Timur Taş, Baş Timur)'dur. Taş Timur'un darp ettirdiği paranın bir tarafına kendi ismini de koydurarak hâkimiyet iddiasında bulunmasına rağmen Kırım'da ayrı bir hanlık kurmak hamiyetli bir yapıya sahip torunu Hâcı Giray'a kismet olmuştur (İnalçık, 1992, s. 420).

Miladî on beşinci asrın ilk yarısının son çeyreğine doğru Kırım Hanlığı'nı tesis etmeye muvaffak olan Hâcı Giray han olarak para bastırdı. Adını taşıyan mevcut en eski sikke 845/1441-42 tarihini göstermektedir (İnalçık, 2017, s. 4). Onun 870/1466 senesine kadar devam eden yirmi beş yıllık saltanatı müddetinde Altın Orda hanından gelebilecek herhangi bir tedip harekâtına karşı Moskova Knezliği, Cenevizli kolonilere karşı ise İstanbul'un fethinden sonra hem boğazlara hem de Karadeniz'e egemen duruma gelen Osmanlı Devleti ile anlaştı. Hatta 858/1454'te Osmanlı-Kırım askerî birlikleri ilk olarak müşterek hareket edip Kefe'yi muhasara etti. Kefe vergiye bağlandı (Soysal, 1961, s. 22-23). Bu muhasara neticesinde Kefe'nin yıllık vergi vermeye boyun eğmesi bağımsızlık yolunda siyasî hâkimiyetin kuvvetlenmesi adına ikili ittifakların ehemmiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Hanlığın Osmanlı Himâyesine Girmesi

Hâcı Giray'ın saltanatı esnasında vukû eden bazı iç çekişmeler ve altı ay hanlık yönetiminden uzak kalması bir yana bırakılırsa han dirayetiyle hanlığın kökleşmesini sağladı (Ürekli, 1987, s. 585). Hacı Giray çocukları veya kardeşlerinden kimseyi veliaht tayin etmemişti. Bu sebeple hanın vefatından sonra birbirine rakip evlatları ve kendilerini vâris sayan akrabaları arasında hanlık mücadelesi başladı. Bu mücadeleler o kadar müzmine bir şekildeydi ki hiç kimse layıkıyla han olamıyordu (Sabit, 1934, s. 11). Dâhilî çarpışmalar takribî on yıl kadar sürdü. Esas mücadele Nur Devlet ile Mengli Giray arasında gerçekleşti. Uzun süren iç savaşlar henüz güçlenmekte olan hanlığı son derece sıkıntılı duruma düşürmüştü ve dış müdahalelere açık hale getirmişti ki Kırım idarecilerini Osmanlı padişahına müracaat etmeye sevk etti. Bu durumu fırsat bilen zamanın kudretli hükümdarı Fatih Sultan Mehmed, sadrazam Gedik Ahmet Paşa'yı Kefe ve Kırım sahillerini zapt etmesi için görevlendirdi. Cenevizlilere ait bütün liman şehirleri fethedildi. Ceneviz dostu Nur Devlet'in yerine Cenevizlilerin tutsak ettiği Mengli Giray'ın 880/1475'te tahta çıkması sağlandı. Osmanlı Devleti'nin kendisine arka çıkması ile hanlığı almaya muvaffak olan I. Mengli Giray, Gedik Ahmet Paşa'yla Osmanlı sultanının dostuna dost, düşmanına düşman olma yönünde bir anlaşma yaparak Osmanlı padişahının hâmîliğini kabul etti (İnalçık, 1992, s. 421; Hülagü, 2005, s. 321-323; Öztürk, 2015, s. 220-223). Böylece Kırım Hanlığı'nda Osmanlı devri başlamış oldu. Osmanlı himâyesi hanlığa yapılacak olan dış müdahaleleri engellemiştir. Kaydetmek gerekir ki Mengli Giray'ın hanlık makamına kesin surette geçmesi 883/1478 senesine tekabül etmektedir. Otorite birliğinin sağlandığı bu tarihten sonra ise kendisini Altın Orda'nın mirasçısı olarak gören Kırım Hanlığı'nda istikrar boy gösterecektir.

Kırım Hanlığı'nın 889/1484 senesinde II. Bayezid'in bizzat katıldığı Boğdan Seferi'nde önemli liman kenti Akkırman'ın fethedilmesine iştirak etmesi Osmanlı Devleti ile ittifaklarını kuvvetlendirdi. Mengli Giray sağladığı askerî yardımla kayınpederi olduğu Yavuz Sultan Selim'in, Osmanlı tahtına oturmasına katkı sağladı (Ürekli, 1989, s. 21-23; İnalçık, 1992, s. 421). Mengli Giray 907/1502 senesinde Altın Orda'nın idarecisi konumundaki Şeyh Ahmed Han'ı yenilgiye uğratıp Bahçesaray şehrini tahrip etti. Bu hadiseden sonra Altın Orda topraklarına hâkim olmak için rekabete girecek Kırım Hanlığı ile Moskova Knezliği arasındaki ittifakın bozulması kaçınılmaz hale geldi (Başer, 2020, s. 322). 1514'te hanın vefatından sonra Kalgay (Veliahd) sıfatı ile görev yapan büyük oğlu I. Mehmed Giray tahta çıktı. Mehmed Giray da babasının

başlattığı genişleme siyasetini devam ettirdi. Bu doğrultuda Moskova ve Kazan Hanlığı'nın denetimi için mücadeleye girişti. Şiddetli akınları neticesinde Knezliği etkisiz kıldı, yıllık vergiye bağladı. Kazan Hanlığı'nı ise ele geçirip kardeşi Sahip Giray'ın, Kazan Hanlığı'nın tahtına oturmasını sağladı (927/1521). Ertesi sene de Astarhan (Hacı Tarhan)'ı zapt edip oradaki Nogayları itaat altına aldı. Ancak Mehmed Giray bu seferden dönerken Nogaylar tarafından yapılan bas-kında kardeşi Bahadır Giray ile birlikte öldürüldü (Gökbilgin, 1973, s. 6-7; Öztürk, 2015, s. 224-225).⁴ Mehmed Giray'ın ölümü Kırım'da uzun bir süre iç kargaşaya yol açmıştır.

Yerine 929/1523 yılında I. Gazi Giray geçti. Ancak onun hanlığı altı ay sürdü. Bunun üzerine Osmanlı padişahı tarafından 930/1524'te İstanbul'da bulunan Mengli Giray'ın çocuklarından Saadet Giray'a hanlık berati tevdi edildi ve Kırım'a gönderildi. Saadet Giray'ın ilk iş olarak Gazi Giray'ı öldürtmesi yeğeni I. İslam Giray'ın isyan bayrağını kaldırması ile sonuçlandı. Saadet Giray Osmanlı'nın desteğine rağmen İslam Giray ile başa çıkamayacağını idrak edince İstanbul'a çekilmek zorunda kaldı. Böylece İslam Giray hanlığı ele geçirmeyi başardı (938/1532). Ancak Kırım'ı kontrol altına alarak tahta çıkan İslam Giray Osmanlı'ya ve kabile liderlerine direnemeyeceğinin künhüne varınca beş ay yönetimde bulunduğu tahttan el çekti. Aynı yıl Osmanlı'nın desteğiyle eski Kazan hanı I. Sahip Giray Kırım hanı oldu (938/1532). Hanlığının ilk yılları Kırım'da istikrarı sağlayabilmek için İslam Giray'ı bertaraf etme çabası içerisinde geçti. Sahip Giray 943/1537 senesinde isyan etmek üzere olan İslam Giray'ı ortadan kaldırttı. Büyük rakibini bertaraf edince hanlık makamını emniyet altına aldı (Gökbilgin, 1973, s. 7-14; Smirnov, 2016, s. 245-254). Böylece Sahip Giray Kırım tahtı üzerindeki gücünü pekiştirmiş oldu.

Sahip Giray döneminde Osmanlı'nın Boğdan ve Macaristan seferlerine iştirak edildi. Pek çok kabile Kırım Yarımadası'na yerleştirildi, hanlığın güçlenmesi sağlandı. Kafkasya'da Çerkezler üzerine seferler düzenlendi. Moskova Knezliği, Lehistan ve Litvanya'ya akınlar tertip edildi. Astarhan zapt edildi. Nogaylar üzerinde hâkimiyet kuruldu. Bununla beraber Kazan elde edilince Sahip Giray, yeğeni Sefa (Safa) Giray'ı buraya han olarak görevlendirdi. Askerî, siyasî faaliyetlerin yanı sıra onun saltanatı devrinde ticarî, zirâî, kültürel anlamda önemli işler icra edildi (Kurat, 1972, s. 232-234). Sahip Giray, Osmanlı'nın desteğiyle Kırım hanı olmuş, padişahın ferman buyurduğu bütün seferlere katılım sağlamıştı. Ayrıca yaptığı işlerle Kırım'ı oldukça refaha kavuşturmuştu. Ancak ekonomik refahı daha da yükseltmek için Osmanlılardan Karadeniz sahilinde bulunan Gözleve (Közleve) iskelesini talep etme teşebbüsü, sadrazam Rüstem Paşa ile olan çekişmesi sonunu hazırladı. İstanbul'dan hanlık berati verilen I. Devlet Giray 958/1551'de onu ve evlatlarını katlettirdi, hanlığın başına geçti (Halim Giray, 2013, s. 40; Kurat, 1972, s. 235-236). Osmanlı yönetiminin buyruğu ile mevcut siyasî vaziyeti kusursuz bir şekilde değerlendirme yetisine sahip Sahip Giray'ın öldürülmesinin çok büyük bir yanlışlık olduğunu belirtmek gerekir. Zira onun katledilmesiyle birlikte Rusların dizginlerini elinde tutabilecek şahsiyetlerden biri daha tarih sahnesinden silinmiş, bu durum ise Kırım Hanlığı'nın gücünün sarsılmasına yol açmıştır. Esâsen Kazan ve Astarhan'ın Moskova tarafından işgal edilmesi, Doğu Avrupa'da önlenemez Rus yayılmacılığının ortaya çıkmasındaki en önemli hadise de Sahip Giray'ın katledilmesinin neticesinde ortaya çıkmıştır (Acar, 2013, s. 211).

---

⁴ Mengli Giray zamanında Moskova ile ikili ilişkileri sona erince knezliğe karşı 917/1511'de Yagellonlarla iş birliği yapılmıştı. Mehmed Giray da Yagellonlarla ittifakı yenilemiştir. Bkz. İnalçık, 1992, s. 421.

Sahip Giray'ın Katlinden Sonra Rus Tehlikesinin Ortaya Çıkışı

Sahip Giray'ın hemen akabinde tahta çıkan Devlet Giray'ın saltanatı zamanında Moskova'nın saldırılarına mâni olunamadı. Alınan bazı tedbir ve tehditlere rağmen 959/1552'de Kazan, 963/1556'da Astarhan kaybedildi. Hanlık tarafından durdurulamayan Rusların İdil (Volga) havzasındaki üstünlüklerini ve Karadeniz sahillerine şiddetini arttıran mütemadi akınlarını durdurmak için Osmanlı topçularının desteğiyle de taarruzlara başlandı. Ancak netice elde edilemedi (İnalçık, 1948, s. 362-387).⁵ Yapılan saldırılar sonuçsuz kalsa da Devlet Giray bütün gücü ile mücadelesine devam etti. Rus çarının kaçması üzerine han, savunma hatları çöken Moskova'yı muhasara ederek etrafını ateşe verdi. Yine de kaybedilen Kazan ve Astarhan'ı geri almaya muvaffak olamadı. 985/1577 senesinde vefat edince de yerine kalgay mevkiindeki II. Mehmed Giray geçti (Kurat, 1972, s. 237-244; Gökbilgin, 1973, s. 42-54; Ürekli, 1987, s. 587; İnalçık, 1992, s. 422-423; Öztürk, 2020, s. 597).

Rus yayılmasının belirginleştiği bu dönemde Osmanlıların İran ile uzun sürecek savaşlara girişmesi "Kuzey Siyasetini" askıya almasına yol açtı. Hatta Kırım Hanlığı'nın Rus tehdidinde açık hale gelmesine bakılmaksızın hanların katıldıkları seferlere çağrılması ve hanlara kendi emrinde bir kumandan muamelesi yapmaları hanlıkta düzensizliği doğurdu. Mehmed Giray'ın kalgay belirlerken mevcut nizamı hiçe sayması ciddî bir iç mücadeleyi tetikledi. Kırım mirzaları da hanın emrine itaat etmez oldu. Özellikle Nogay urugları hana kafa tutuyordu (Kurat, 1972, s. 244). Mehmed Giray'ın kardeşi Alp Giray'ı kalgay yapması gerekirken Saadet Giray'ı veliaht tayin etmesi üzerine Alp Giray baş kaldırdı ve Kıpçak bozkırlarına firar etti. Osmanlı Devleti zayıfladığı için de Kırım beyleri bu durumu açık bir isyana doğru sürükledi (Gömeç, 2015, s. 441-442). Sonunda Mehmed Giray tahttan indirildi. Hanlık beratı verilen II. İslam Giray tahta çıktı. Kıpçak bozkırlarına kaçan Mehmed Giray ise Alp Giray tarafından öldürüldü (992/1584). Osmanlı desteğiyle 991/1583'te tahtına yerleşen İslam Giray'ın da saltanatı kısa sürdü. Bu süre zarfında iç düzeni temin edemedi. Baş gösteren iç mücadele 996/1588'e yani İslam Giray'ın ölümüne kadar sürdü. İslam Giray'ın vefatından sonra hanlık beratı tevdi edilen II. Gazi Giray han oldu ve ebediyete irtihal ettiği 1016/1607 yılına kadar hüküm sürdü (Kurat, 1972, s. 244-245; Halim Giray, 2013, s. 42-44; Öztürk, 2015, s. 230-231).⁶

Tahta çıkan Gazi Giray'ın ilk işi hanlığa karşı baş kaldıran Kırım mirzalarını ve Nogay uruglarını itaat altına almak oldu. Bu maksatla düzenlediği birkaç seferle iç karışıklığa son verip nizamı sağladı. Ardından Avusturya ile on üç yıl sürecek savaşa müncer olan Osmanlı Devleti'ne destek sağlayıp mühim hizmetlerde bulundu (Kurat, 1972, s. 245-246). Osmanlı yönetimi Gazi Giray'dan sadece Avusturya-Macaristan harpleri için değil, Anadolu'da Celâlılere karşı yaptığı mücadeleler için de yardım istedi (İnalçık, 2022, s. 452; Halim Giray, 2013, s. 45-46). Gazi Giray hem askerlerinin isteksizliğinin hem de Kırım'ın yayılma politikası güden Rus tehdidinde açık hale geldiğinin farkındaydı. Osmanlı'nın aşırıya kaçan yardım istekleri karşısında bunalınca da hasretmek zorunda olduğu savaş meydanına kalgayı eşliğinde küçük bir kuvvet gönderdi. Os-

---

⁵ Sefer başarısız olsa da Moskova Osmanlı himayesine sahip Kırım Hanlığı'na karşı doğrudan doğruya tavır alamıyordu. Fakat Ruslar bu tarihten itibaren gizli faaliyetlerle bölgedeki varlığını kuvvetlendirmiş ve Osmanlıdan gelecek olası bir saldırıya karşı mukavemet gösterebilecek önlemler almıştır. Son tahlilde Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin Ruslara karşı giriştiği 976/1569 seferinin başarısızlıkla sonuçlanması Kırım ve Kafkasya tarihi açısından oldukça üzücü bir dönüm noktasıdır. Bkz. Ürekli, 1988, s. 24.

⁶ II. İslam Giray hutbede padişahın adını da okutmuştur. Fakat para her daim Giraylar adına basılmıştır. Bkz. İnalçık, 1992, s. 423-424.

Kuruluşundan Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilişine Kırım Hanlığı

manlı onun bu tutumunu hoş karşılamadı. Hanlığının son zamanlarına doğru başlayan İran savaşı için harp sahasına bizzat kendisinin katılması gerektiği emrini aldı. Fakat inşası henüz tamamlanmış Kirman Kalesi'nden Kırım'a dönerken yolda vebadan vefat etti (İnalçık, 1996, s. 451-452; Öztürk, 2002, s. 494).⁷

Gazi Giray'ın ölümünden sonra oğlu Toktamış han oldu. Osmanlı idaresi Toktamış'ın hanlığını kabul etmeyip hanlık beratını I. Selamet Giray'a verdi. Böylece Selamet Giray, Osmanlı'nın desteğiyle Kırım tahtına oturdu (1016/1608). İki yıl süren hâkimiyeti süresince bütün enerjisini iç karışıklığa sebebiyet veren isyan halindeki Şahin ve Mehmed Giray kardeşleri bastırmak için harcadı. Hayata veda edince yerine Canibek Giray tahta çıkarıldı (1019/1610). Egemenliği döneminin ilk yıllarında Şahin ve Mehmed Giray kardeşlerin muhalefetine maruz kalan Canibek Giray kendisini sürmekte olan Osmanlı-İran savaşının içinde buldu. 1027/1618'de kuvvetleriyle İran cephesinde Osmanlı'ya destek sağladı (Öztürk, 2002, s. 494; Başer, 2020, s. 325). İran cephesi dışında Canibek, Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında 1030/1621 senesinde gerçekleşen Hotin Muharebesi'nde de hizmette bulundu. Osmanlı'yı destekleyen politikasına rağmen sahada yetersiz görülmesi ve hakkında çıkan bazı mesnetsiz dedikodulardan ötürü han azledildi. Yerine III. Mehmed Giray geçti (1031/1622). Mehmed Giray kardeşi Şahin Giray'ı kalgay, Şâh Abbâs-i Safevî'ye ilticâ etmiş Ahmed Giray'ı da nureddin yaptı (Howorth, 1880, s. 539-541).⁸ Mehmed Giray'ın hanlığını tanımak zorunda kalan Osmanlı Devleti bir müddet sonra müdahale etti. Gerçekleşen çatışma neticesinde han öldürüldü, Şahin Giray ise İran'a kaçtı. Canibek Giray yeniden Kırım'a han yapıldı (1036/1627). Canibek ikinci kez çıkarıldığı Kırım tahtında sekiz yıl hüküm sürdüyse de söz sahibi Kantemir Mîrzâ'ydı. Canibek Giray'ın azlinin akabinde Osmanlı padişahı IV. Murat, İnalet Giray'ı Kırım'a han olarak tayin etti (1045/1635). Osmanlı Devleti'nin İnalet Giray komutanlığında Kırım askerini İran cephesinde kullanmak istemesi bölgede ciddi bir iç kargaşaya sürükledi (Başer, 2020, s. 326). İnalet Giray'ın İran seferine iştirak etmemesi ve padişahıtan bağımsız bazı siyâsî teşebbüslerde bulunması gibi tasdik edilmeyen yaklaşımları Osmanlı yönetimi ile kopukluk yaşamasına neden oldu. Neticede İnalet Giray Hân ve Kırım hanlarının boyunduruğuna girmekten imtina eden Kantemir Mîrzâ idam edildi (1047/1637) (Söylemez, 2017, s. 209-222). Bu idamı İnalet Giray Han'ın katlinden sonra tahta çıkan Bahadır Giray döneminde hanlara itaat etmekten kaçınan Mangıt kabile liderlerinin idamları takip etti. Böylece hanlıkta istikrar yeniden temin edildi. Bahadır Giray'dan sonra Kırım tahtına IV. Mehmed Giray getirildi (1051/1641). Ancak yönetimdeki yetersizliği nedeniyle görevden alındı, yerine III. İslam Giray tahta çıkarıldı (1054/1644) (Başer, 2020, s. 326). 1654 yılına kadar hanlığı elinde bulunduran III. İslam Giray dönemi Osmanlı'nın Kırım Hanlığı'nı kuzeydeki düşmanlarına karşı koruyup gözettiği bir devirdir. Han, Rusya ve Rus Kazaklarına karşı dört büyük sefer düzenledi. İlaveten Boğdan Hmelniçski öncülüğünde alevlenen Kazak isyanını destekleyip kendi tarafına çekti ve birlikte Lehistan'a seferler tanzim

⁷ II. Gazi Giray, zaman zaman Osmanlı idarecileriyle problemler yaşasa da ilişkilerin zarar görmesine müsaade etmedi. Bkz. Hanlığı döneminde Osmanlı'nın emir niteliğindeki yardım taleplerini her zaman yerine getirmeyen ve bu sebeple zaman zaman problemler yaşayan II. Gazi Giray, İstanbul ile ilişkilerinin zarar görmesine müsaade etmeyip denge politikası takip etmiştir. Bkz. İnalçık, 1996, s. 452; Başer, 2020, s. 325.

⁸ Kırım Hanlığı'na bağlı Nogay beylerinden Kantemir (Kantimur) Mîrzâ da Hotin Muharebesi'nde etkin rol oynayıp önemli bir figür haline gelmiş ve Osmanlı yönetiminin teveccühünü kazanmıştır. Bkz. Öztürk, 2002, s. 495.

ettiler. Lehistan kuvvetleri karşısında bir dizi başarı kazanıldı. 1653 senesinin sonlarında yapılan bir antlaşma ile Kırım Hanlığı'nın Lehistan ile iş birliğine girmesi Kazakların Çarlık Rusya'ya yakınlaşmasına vesile oldu (İnalçık, 1992, s. 424; Öztürk, 2002, s. 496).

III. İslam Giray'ın vefat etmesi üzerine hanlığın başına daha evvel yetersiz görüldüğü için tahttan indirilen IV. Mehmed Giray yeniden geçti (1064/1654). Bu dönemde Osmanlı batı cephesinde Habsburg'da Kırım askerî kuvvetlerinde desteklendi. Bilindiği üzere III. İslam Giray'ın saltanatının son zamanlarında Kalmuk tehlikesi ortaya çıkmıştı (Başer, 2020, s. 327).⁹ Moğol asıllı Kalmukların peyderpey hücumları neticesinde Astarhan çevresindeki Nogayların bir kısmı göç edip Osmanlı-Kırım himâyesi altındaki Bucak bölgesine yerleşti (Alpargu, 2007, s. 107-108). Osmanlı, Nogayların Bucak bölgesine yerleşmelerine hukuk normlarını tanımaları, vergi ödemeleri, Kazak ve Kalmuklara karşı buldukları bölgeyi muhafaza etmeleri şartı ile izin verdi (Başer, 2010, s. 150). IV. Mehmed Giray, Habsburg Savaşı'nda Osmanlı'nın hedefi haline gelen Uyvar Seferi'ne şahsen katılmaması ve 1666 senesinde Kalmukların baskısından kurtulmak için Bucak'ı yurt edinen Nogayları zor kullanarak buradan uzaklaştırması neticesinde hanlıktan azledildi (Başer, 2020, s. 327). Hanlık görevine son verilen Mehmed Giray'dan sonra Adil Giray han oldu. Adil Giray'ın da Şirin (Şırın) Hânedanlığı'na ve kendi menfaat birliği gereğince hareket eden Kazaklara zaruret dışı müdahalesi görevden alınmasına yol açtı. Yerine I. Hacı Selim Giray, Kırım tahtına getirildi (1081/1670) (Halim Giray, 2013, s. 65-66; Abdulgaffari Kırımî, 2014, s. 144-146). I. Hacı Selim Giray saltanata hiç istekli olmadığı halde vefat ettiği 1704 senesine kadar Osmanlı tarafından (1670-1677, 1684-1691, 1692-1699 ve 1702-1704) dört defa tahta çıkarıldı. Selim Giray idaresinde Osmanlı ordusuna önemli ölçüde destek sağlandı (Kurat, 1972, s. 255; İnalçık, 1992, s. 425, Öztürk, 2015, s. 237).

Osmanlı Devleti Lehistan seferi esnasında 1083/1672 senesinde Podolya'nın merkezi olan Kamanıçe'yi topraklarına kattı. Bu yolla Osmanlı, Kırım Hanlığı üzerindeki kontrolörlüğünü güçlendirme imkânı elde etti. Diğer taraftan Kazakların saldırılarının önü de alındı. Kamanıçe'nin fethinden sonra burası Osmanlı himâyesindeki Kazak lideri Doroşenko'ya bırakıldı. Bu gelişmeden rahatsızlık duyan Çarlık Rusya 1086/1675'te Çehrin'i kuşattı ise de bu kaleyi elde edemedi. Ancak Ruslardan malî ve askerî yardım görmeye başlayan Doroşenko, zamanla Osmanlı Devleti aleyhine dönünce Çehrin'i onlara teslim etti. Böylece Doroşenko'nun ihanetiyle Osmanlı hâkimiyetindeki bu tampon beylik kaybedilmiş oldu. Duruma müdahale etmek mecburiyetinde olan Osmanlı hükümeti Uzun (Şeytan) İbrahim Paşa ve dönemin Kırım Hanı Selim Giray'ı, Çehrin'in Ruslardan arındırılması amacıyla görevlendirdi (Kurat, 1987, s. 236-237; Özcan, 1993, s. 250). İbrahim Paşa ve Selim Giray'ın, I. Çehrin Seferi'nden olumlu bir sonuç elde edemeyişi üzerine her iki yönetici de azledildi. Selim Giray'ın yerine han olarak Murad Giray getirildi (1088/1677). Murad Giray, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile birlikte sur ve hendeklerle güçlendirilen Çehrin Kalesi'nin zaptında başarılı oldu (1089/1678). Ancak 1683 senesinde gerçekleştirilen muvaffak olunamamış Viyana Kuşatması'nın¹⁰ müsebbibi görüldüğü için Murad Giray'ın yerine II. Hacı Giray getirildi (1094/1683). II. Hacı Giray bir yıl iktidarda kalabildi. Kırım halkının talebi üzerine I. Hacı Selim Giray yeniden han oldu (1095/1684). Onun

---

⁹ Kırım Hanlığı ve Osmanlı yönetimine rahatsızlık vermesi hasebiyle Kalmuklar 1664'ten sonra Rusların dış siyasetinde mühim bir yere sahip olmuştur. Bkz. Berber, 2021, s. 88.

¹⁰ İlk muhasaranın aksine II. Viyana Kuşatması için hazırlıklar çok iyi tertip edilmişti ve başarı ile sonuçlanması kesin bir şekilde beklenmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti Viyana'da büyük bir hezimete uğradı. Osmanlı'nın yenilmez olmadığını gören Çarlık Rusya artık açık ve cüretli taâruzlara geçmekten çekinmez duruma geldi. Bkz. Kurat, 1987, s. 237.

idaresi altında Kırım'ı işgale etmeye çalışan Lehistan ve Rus kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. 1690 senesinde Selim Giray kumandasında Kırım kuvvetlerinin Balkan cephesinde bulunması Kırım'ı gelebilecek saldırılara açık bırakıyordu. Bu durum Kırım'da hanın takip ettiği politikaya karşı muhalefet edilmesine yol açtı. Bu muhalefet sebebiyle Selim Giray hanlıktan el çekti. Onun isteği üzerine hanlığın başına II. Saadet Giray getirildi (1106/1691). Saadet Giray zorba tutumundan dolayı hanlıkta birkaç ay kaldı. Aynı yıl tahta çıkan Safa Giray Kırım birliklerini disiplini altına alamadı. Batı cephesindeki Osmanlı kuvvetlerine katkıda bulunamaması nedeniyle de görevden alındı. I. Hacı Selim Giray tahta yeniden çıkarıldı (1104/1692). Selim Giray Kırım kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile 1693-1695 yıllarında Balkan cephesinde Osmanlı'nın yanında çatışmalara katkı sağladı. Ordunun geri kalan bölümü hanın evlatlarından Şehbaz Giray liderliğinde Lehistan cephesinde mücadele etti. Kırım kuvvetlerinin iyice güçten düşmesi Rusları Kırım'a yöneltti. 1696 senesinde Ruslar tarafından kuşatılan Azak Kalesi ertesi yıl kaybedildi. İhtiyaç dahilinde sefere çıktığı cephelerde Kırım kuvvetlerinden istifade eden Osmanlı kuzey cephesine gereken ehemmiyeti vermediğini anlayarak Kırım'a destek vermek için harekete geçtiyse de sonuç alınmadı. Zira son derece geç kalınmıştı (İnalçık, 2015, 197-vd; Başer, 2020, s. 328-329). Rusların Azak Kalesi'ni ele geçirmesi hem hanlık hem de Osmanlı Devleti için çok büyük bir kayıptır. Bununla birlikte kalenin kaybı yıllarca görmezden gelinen ve her geçen gün büyüyen Rus Çarlığı tehlikesini açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

I. Hacı Selim Giray hanlıktan kendi isteğiyle ayrılıp Kırım Hanlığı tahtına oğlu Devlet Giray'ın geçmesini sağladı (1110/1699). Yeni han II. Devlet Giray'ın han olmasından çok kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya, Venedik ve Lehistan'ın oluşturduğu müttefik devletler arasında Karlofça Antlaşması imzalandı. 1699 senesinde tertip edilen bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişi son buldu. Ertesi yıl büyük oranda toprak kaybedilen Karlofça Antlaşması'nın devamı niteliğindeki İstanbul Antlaşması, Osmanlı ve ittifaka dâhil olan Rusya arasında akdedildi. Bu suretle; Azak Kalesi Rusların eline bırakıldı. Kırım hanlarına ödenen ve onların en büyük gelir kaynaklarından biri olan vergi gönderimine son verildi.¹¹ Devlet Giray idaresinde hanlıkta gerginlik hız kesmeden devam etmekteydi ve hummalı hazırlıklar yapmakta olan Rus saldırısı da kapıdaydı. Tehlike arz eden Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nin sessiz kalışı hanı Osmanlı otoritesine isyan ettirdi (1114/1702). Bu isyan Devlet Giray'ın azli ve I. Hacı Selim Giray'ın yeniden hanlık tahtına oturtulması ile sonuçlandı. 1704 senesinde Selim Giray'ın ebediyete irtihal etmesiyle tahta III. Gazi Giray çıktı. Gazi Giray'ın ardından I. Kaplan Giray Kırım hanı oldu (1118/1707). Her iki han döneminde de Rus ve Çerkez sorunu katlanarak sürüp gitti. Kaplan Giray, Çerkezlerle mücadelesinde muvaffakiyet elde edemeyince azledildi. Güçlenmekte olan Rus tehdidinin savaşa son verilebileceğini düşünen II. Devlet Giray yeniden Kırım'a han yapıldı (1121/1709). (Halim Giray, 2013, s. 75-81). Kuzey işlerini uzun bir süre askıya almış olan Osmanlı 1122/1710'da son derece büyük tehlike teşkil etmeye başlayan Ruslara darbe indirmek için Prut nehri kıyısında Ruslarla savaşa girdi. Osmanlı'nın harekete geçmesiyle maksadına erişen Devlet Giray bu harbe destek verdi. Savaşta Osmanlı galip gelmişti (1123/1711). Fakat Çarlığın büyümesi ve hatta tamamen yok edilmesi fırsatını kaçırdığı öne sürülerek Devlet Giray hanlıktan azledildi. I. Kaplan Giray ikinci defa han ilan edildi (1125/1713). Kaplan Giray hanlığı döneminde Ruslarla mücadele etti. Temeşvar

---

¹¹ İstanbul Antlaşması ile XV. yüzyılın sonlarından, yani I. Mengli Giray zamanından itibaren Ruslar tarafından Kırım hanlarına tatbik edilen vergi ödemesi de resmen ortadan kaldırılmış oldu. Bkz. Kurat, 1972, s. 257-258; Vergi ödemesinin kaldırılmasıyla hanlığın en mühim gelir kaynağı kesilmiş oldu. Bkz. Gömeç, 2015, s. 443.

Kale savunmasında askerî gücün yetersiz kalacağı öngörüldüğünden yardıma gitmesi için Osmanlı yönetimince vazifelendirilen Kaplan Giray işini savsakladığı iddiasıyla azledildi (1128/1716) (Başer, 2020, s. 330). Kaplan Giray'ın yerine Kara Devlet Giray Kırım'a han olarak tayin edildi. Ancak Kırım halkının muhalefeti sebebiyle yerine III. Saadet Giray han naspedildi (1129/1717) (BOA, MHM.d, s. 108-109; Halim Giray, 2013, s. 82-83; Başer, 2020, s. 330).

Saadet Giray idaresi süresince Kırım Hanlığı'nın geleceği için mücadele etti. Şirin kabilesi beyleri arasında çözüme kavuşturması gereken esir paylaşımında âdil olmadığı gerekçeyle bir isyan patlak verdi. Bu isyan Saadet Giray'ın görevden alınmasına yol açtı (1136/1724). Yerine II. Mengli Giray tayin edildi. Mengli Giray döneminde Osmanlı'nın desteğiyle düzenin bozulmasında payı olan muhaliflere karşı tedbirler alınarak hanlık içerisinde asayiş sağlandı. 1143/1730 senesinde Patrona Halil liderliğinde III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle neticelenen isyanda Mengli Giray yerine I. Kaplan Giray son kez hanlığın başına getirildi. Kaplan Giray, Osmanlı ile iş birliği içerisinde bulundu. Patrona Halil İsyanı'nın bastırılmasında fazlaca rol üstlendi. Sürmekte olan İran seferine Kırım askerî birliklerini gönderdi. Çerkezlerle başarılı mücadeleler gerçekleştirdi. General Münnich'in komuta ettiği Rusların Kırım yarımadasını istila etmeye muvaffak olmasıyla Kaplan Giray hanlıktan alındı (1149/1736) (Başer, 2020, s. 330-331).¹² Onun yerine Fetih (Fethi) Giray han olarak tayin edildi. Ertesi yıl Lascy idaresinde Rus askerinin Kırım'a gelerek Karasubazar vilayetini mahvetmelerini önlemekte etkin olamaması üzerine Fetih Giray da hanlık görevinden alındı, yerine II. Mengli Giray ikinci defa han olarak tayin edildi (1150/1737). Mengli Giray hanlığı koruyup gözetmekle alakadar oldu. Özi (Özü) Kalesi'ni kurtarmak için gayret sarf etti. 1738'de Kırım'ı üçüncü kez tahrip etmek isteyen Ruslara mâni oldu. Mengli Giray hâkimiyetinden iki yıl sonra ebediyete irtihal edince hanlığa II. Selamet Giray getirildi (1152/1739) (Howorth, 1880, s. 579-581; Halim Giray, 2013, s. 85-90; Başer, 2020, s. 331). İki kez Rusların tahribatına uğrayan ve büyük yıkım yaşadığı için tarihî dokusu zarar gören Bahçesaray, Selamet Giray zamanında kısmen onarıldı. Onun idaresinde Bahçesaray'a yeni kütüphane, cami ve han sarayı inşa edildi ve saray binası ile irtibatlı bir divanhâne de yapıldı.¹³ Avusturya ve Çarlık Rusya cephelerinde sulh antlaşması yapılmıştı (1739). Belgrad Antlaşması'na göre, Kırım hanının Rus esirlerini iade etmesi gerekmektedir. Ancak Selamet Giray'ın Ruslar ile barışın sürdürülmesi maksadına uygun olmayan tutum içerisinde bulunması sulhu koruma gayreti içerisinde olan Osmanlı padişahı tarafından azline yol açtı (Öztürk, 2002, s. 502; Halim Giray, 2013, s. 91).

Selamet Giray'ın yerine hanlık tahtına II. Selim Giray getirildi (1156/1743). Selim Giray'ın tahta çıktığı esnada Osmanlı İran'a savaş ilan etmişti. Osmanlı nezdinde itibarını koruyacak şekilde hareket eden Selim Giray emir niteliğindeki talep üzerine 1159/1746 senesine kadar devam eden Osmanlı-İran savaşlarına başarılı katkılar sağladı. Hanın vefatı üzerine Kırım'a I. Arslan Giray atandı (1161/1748) (Öztürk, 2002, s. 502; Smirnov, 2016, s. 501-504). Arslan Giray dönemi de II. Selamet Giray zamanı gibi tahrip edilmiş Kırım'ın imar edilmesiyle geçti. Medrese, cami, çeşmeler inşa edildi. Bu münasebetle hanlık yeniden canlılık kazandı. Selamet Giray, Kırımlı Rıza Efendi'nin gıybet ve entrikalarıyla azledildi. Yerine Halim Giray çıkarıldı (1169/1756) (Howorth, 1880, s. 582-583; Halim Giray, 2013, s. 93-95; Öztürk, 2002, s. 502).

---

¹² Rusların istilaya açık hale gelmiş Kırım'a gerçekleştirdiği 1736'daki ilk saldırısında Bahçesaray yakılıp yıkıldı. Selim Giray'ın tesis ettiği kütüphane harap edildi. Bkz. İnalçık, 2022, s. 452.

¹³ Yeni inşa edilen kütüphaneye dönemin Osmanlı padişahı tarafından pek çok eser hediye edilmiştir. Bkz. Kurat, 1972, s. 262.

Ömrünün önemli bir kısmını Rumeli’de geçiren Halim Giray hanlık sorunlarından ve idaresinden bîhaberdi. Nogayların ödedikleri vergi miktarını aşırıya kaçan ölçüde arttırması isyan sebebi oldu. Nizamına karşı itaat etmeyenler zorbalıkla bastırılmak istenince gerginlik kontrol altına alınamayacak boyutta iyice büyüdü. İktidarda kalmasını olanaksız kılan bu vaziyet diğer kabilelerin isyan tehlikesini doğurması hasebiyle Halim Giray hanlıktan azledildi, yerine Kırım Giray tahta çıktı (1172/1758) (Howorth, 1880, s. 583-584; Halim Giray, 2013, s. 95-97; Öztürk, 2020, s. 623-624; Başer, 2020, s. 332). Halim Giray’ın hanlıktan alınmasında büyük payı olan Kırım Giray kabile liderlerinin kararlı duruşu üzerine han olmuştu. Zira Osmanlı yönetiminin han olarak ilan etmek istedikleri kişi aslında Arslan Giray idi. Bu sebeple yeni han iktidarının ilk yılında ihtiyatlı bir yol izledi. Kırım Giray bir yandan padişahın lütfuna mazhar olmak için Türklere ganimet elde eden Nogayları ikna edip bu ganimetlerin iadesini sağladı. 1760 senesinde Kırım’ı istila eden Kazakları mahir bir şekilde defetti. Öte taraftan kardeşi Arslan Giray’ın entrikalarıyla mücadele etti. Ruslara karşı hanlık sınırlarını müdafaa ederken Prusya ile dostça irtibata geçti. Çeşitli konularda istişare yapılması adına İstanbul’a davet edilerek azledildi, yerine Kırım’a han olarak III. Selim Giray tayin edildi (1178/1764). Ruslarla Kırım’a yönelik yaklaşımından rahatsızlık duyan III. Selim Giray onların Bahçesaray’da bulundurduğu gözlem yapmakla görevli konsolosluk üyelerini saf dışı etmek istiyordu. Ruslar muhteşem kürklerle ve muhtelif hediyelerle hanı bu düşüncelerden uzaklaştırmıştı (Howorth, 1880, s. 584-585). Öte taraftan Osmanlı yönetimi de savaşlarda son derece yorgun düşmüş ve uluslararası arenada aktif siyasetten uzak barışçıl bir politika yürütmeye odaklanmıştı. Sükûnetin bozulmasından kaygı duyan Osmanlı, Selim Giray’ı azledip yerine Arslan Giray’ı ikinci kez hanlığa atadı (1180/1767). Arslan Giray’ın tahta çıktıktan üç ay sonra vefat etmesi üzerine de hanlığa Maksud Giray tayin edildi (Halim Giray, 2013, s. 97-98).¹⁴

Osmanlı Nüfuzunun Azalması ve Hanlığın Sükûtu

Maksud Giray döneminde kaçınılmaz hale gelmiş, Kırım’ın mukadderatını tayin edecek 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi başladı. Muharebe için yeterli niteliklere sahip olmadığı düşüncesiyle Maksud Giray azledilip Kırım Giray ikinci kez hanlığa getirildi (1182/1768). Kırım Giray kısa süren idaresinde Rus birlikleriyle başarılı bir şekilde mücadele etti. Han vefat edince tahta III. Devlet Giray atandı (1182/1769). Onun ardından II. Kaplan Giray (1183/1770) ve sonra III. Selim Giray ikinci defa hanlığa tayin edildi (1184/1770). Selim Giray’ın hanlığı döneminde Kırım, Rusların istilasına uğradı ve Rusların kontrolüne geçti. Feci bir hezimetle uğrayan han ise güçlükle kurtulup İstanbul’a sığındı. Onun yerine Kırım Hanlığı’na Maksud Giray ikinci kez getirildi (1185/1171). Bağımsızlık davası güden mirzalar Osmanlı’nın tayin ettiği Maksud Giray’ın hanlığını tanımadılar ve II. Sahip Giray’ı Kırım hanı yaptılar (1185/1771) (Fisher, 1970, s. 29-46; Howorth, 1880, s. 585-597; Öztürk, 2020, s. 625-627; Başer, 2020, s. 333). Ruslarla müttefik görünümü vermekten sakınmayan Şahin Giray başkanlığında Şirin, Mansur, Nogay Orda’sının dört büyük temsilcilerinden mürekkep bir heyet Rusya’ya gitti. Bu heyet ve Ruslar arasında bir antlaşma imzalandı (1186/1772). Bu antlaşma ile Kırım’da Rus yanlısı kabile güçlerinin varlığı resmîyet kazandı (Fisher, 1970, s. 47-48; Başer, 2020, s. 333). Yapılan muahede neticesinde Çarlık Rusya tarafından Şahin Giray’a hanlık beratı verildi. Bu yolla Kırım ahalisi büyük bir iç

---

¹⁴ Kabile liderleri Kırım Giray’ın oğlu Baht Giray’ın tahta çıkmasını istemekteydi. Bkz. Öztürk, 2020, s. 624.

savaşa sürüklenmiş oldu (Öztürk, 2020, s. 627). Tatbik edilen mezkûr antlaşma Osmanlı'nın Kırım'daki nüfuzunun azaldığının ve etkisini yitirmeye başladığının ilk belirgin ayak sesidir.

1188/1774 senesinde Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Altı yıl süren Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren antlaşma ile Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk, Yedicek (Yediçek) Tatar ulusları tam manasıyla müstakil sayıldı. Bu meydana uluslar hanlarını ne Rusya'nın ne de Osmanlı'nın müdahalesi olmaksızın kendi rızasıyla belirleyip atayabilecekti (Fisher, 1970, s. 55-61; Köse, 2006, s. 112-113; İnalçık, 2022, s. 453). Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti açısından ağır bir sonuca sahiptir. Zira Osmanlı, buyruğu altındaki Karadeniz'in kuzey sahillerinde devam eden egemenliğini kaybetmiştir.

Kabile önderleri tarafından han seçilen II. Sahip Giray 1772'de vukû bulan anlaşma karşısında Osmanlı taraftarı gruba dâhil oldu. Ancak yönetimde hiçbir tesiri kalmadığı için bağımsızlık yanlısı mirzaların çıkardığı kaos ortamına son veremedi ve nihayetinde İstanbul'a kaçtı (Öztürk, 2020, s. 627; İnalçık, 2022, s. 453). Mirzalarca Kırım'a han olarak ikinci defa III. Devlet Giray atandı (1189/1775). Fakat tahta çıkardıkları Devlet Giray Ruslarla ortaklık yapması sebebiyle hanlık beratı verilen Şahin Giray'ın taarruzlarına dayanamayıp firar etmeye mecbur kaldı. III. Devlet Giray'ın kaçması üzerine tahta Şahin Giray çıkarıldı (1190/1777) (Öztürk, 2020, s. 627).

Şahin Giray'ın han olmasıyla Kırım'ın kontrolü pratikte Rusların eline geçmiş oldu.¹⁵ 1192/1779'da İstanbul'da yer alan Aynalıkavak Kasrı'nda bir muahede imzalandı. İmzalanan bu tenkihnâme ile Osmanlılar mevcut durumu kabullenmiş oldu ve ikili arasında savaş olasılığı bir müddet ortadan kalktı. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nden tam beş yıl sonra 1197/1783 senesinde Ruslar Kırım'ı tamamıyla işgal ederek çocuk demeden pek çok kişiyi katletti ve Kırım'ı kendi topraklarına kattığını ilan etti. Savaşacak kudrete sahip olmayan Osmanlı yöneticileri de bildirilen bu işgali kabul etti (1198/1784). Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Halkı ekseriyetle Türk ve Müslüman olan bu bölgenin Ruslara kalmasından son derece rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti bir müddet sonra Kırım'ı ve nüfuzunu yeniden kurtarmayı arzulasa da müdahalesinde bir türlü başarı elde edemedi. 1206/1792 Yaş ve 1227/1812 Bükreş Antlaşmalarıyla Kırım Hanlığı'na ait bütün topraklar Rusların hâkimiyetine girdi. Böylece Osmanlı Karadeniz'in kuzey sahillerini muhafaza eden himâyesi altındaki müttefikini resmen kaybetti.

Kırım Hanlığı'nı işgal eden Çarlık Rusya ise ele geçirdikleri toprakları elinde tutabilmek için bölge halkına "Ruslaştırma Politikası" uyguladı. Rusların bu politikası gereğince birçok halk yaşadıkları yerden zorla çıkarıldı. Benzeri görülmemiş katliamların başlamasıyla birlikte mecburî göçler başlamış oldu. Kırım Türklerinin umumiyetle büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmek mecburiyetinde kaldı. Son derece yüksek rakamlara ulaşan bu toplu göçler halkın istikbalinde tahrip edici mâhiyete sahiptir. Bir tahmine göre 1197/1783'ten 1340/1922 senesine kadar Osmanlı Türkiye'sine göç eden Türklerin sayısı bir milyon sekiz yüz bin kişidir. Rusların uyguladığı göçe zorlama ve asimile politikası 1335/1917 Bolşevik İhtilali ile bir süre kesintiye uğradı. Hatta ihtilalden sonra bütünlüğün muhafazası maksadıyla bazı tavizler bile verildi. Ancak bu umut oldukça kısa sürdü. Stalin'in 1346/1927'de iktidara gelmesiyle Ruslaştırma politikası faaliyetleri yeniden gün yüzüne çıktı ve millî kültürün yok edilmesine hızla devam edildi. Özellikle 1355-1357/1936-1938 yıllarında Kırım üzerinde derin etkiler meydana

---

¹⁵ Kırım'ın Ruslarca işgal edilmesinde büyük rolü olan Şahin Giray'ın akibeti hakkında bilgi için bkz. Kurat, 1972, s. 271.

getiren devlet adamları ve aydınlara yönelik kitlesel imha hareketi şiddetli bir şekilde uygulandı.¹⁶

Hanlığın Devlet Yönetimi ve İdarî Yapısı

Hunlar ve Kök Türklerden itibaren Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kıpçaklar gibi muhtelif Türk topluluklarının Orta Asya'dan batı topraklarına doğru göçerek bereketli Kırım Yarımadası'na yerleşmeleri neticesinde daha önce farklı milletlere mensup kavimlerin hayatını sürdürdüğü yarımadanın zamanla kâhır ekseriyetle kalabalık ve köklü bir Türk yurdu halini aldığı görülmektedir (Kafalı, 1972, s. 64). Ancak buradaki Türk varlığının kalıcılığı gerçek manada tarih sahnesinde kısa sürede güçlü bir devlet teşekkül eden Hazarlar zamanına tekabül etmektedir (Togan, 1955, s. 397-408; Mirza Bala, 1955, s. 744-745; Özcan, 2005, s. 26). Dolayısıyla geniş coğrafyalara yayılmış tarihin en eski milletlerinden olan Türkleri bu topraklarda da görmek mevzubahistir. Bu minvalde esas meseleye işaret etmek gerekirse Kırım Hanlığı'nın kendi devlet teşkilatlanması nesilden nesile devam ederek geleneksel hale gelmiş Türk devlet teşkilatının temelini meydana getiren bazı köklü tarihi unsurlardan oluşmaktadır. Bu sebeple Türk hâkimiyetinin çok eskiden başladığına şahit olduğumuz Türklerin devlet ananesindeki ikili idareye göre tanzim edilmesi usulünün Kırım Hanlığı ile irtibatına değinmekte fayda vardır.

Bilindiği üzere eski Türklerde devlet idaresinde ikili kanat tarzı uygulanmıştır. Asya (Büyük) Hun ve Kök Türk (Göktürk) Devletlerinin "Sağ Kol" ve "Sol Kol" şeklinde teşkilatlanması bu idare şekline misaldir. Benzeri bir yapılanmayı Cuci Hân'ın ölümünden sonra kendi adıyla anılan ulusunun evlatları İçen Hân lakaplı Orda ve Sayın Hân lakaplı Batu (1227-1255) arasındaki paylaşımında da görürüz. Cengiz Han'ın kontrolünde yapılan taksime göre Batı Deşt-i Kıpçak'ta yani Sağ Kol'da Ak Orda (Altın Bugasalı Ak Orda), Doğu Deşt-i Kıpçak'ta yani Sol Kol'da Gök Orda (Gümüş Bugasalı Ak Orda) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Ak Orda kolu Sayın Hân ve neslinden gelenlerin, Gök Orda kolu ise İçen Hân oğullarının hâkimiyet alanını oluşturmaktaydı. Bu bölünme bir ayrışma ya da ayrılma değildir, bir bütünün iki parçasıdır. Bunu ikili devlet sistemine istinaden bir tarafın diğerine bağlı olduğu şeklinde düşünmek daha doğrudur (Kafalı, 1976, s. 117-118; Ürekli, 1996, s. 123; Ötemiş Hacı, 2020, s. 31-33).¹⁷ "Sağ ve Sol Kol" tefriki pek sarîh olmamakla birlikte bu durum Altın Orda Devleti'nin bünyesinde neşet eden Kırım Hanlığı'nda da geçerlidir. Dolayısıyla Kırım Hanlığı binlerce yıllık eski devlet geleneğini tarihi köklerine bağlı olarak yönetim ilkelerini sürdürmüştür.

Altın Orda Devleti'nde "Hân" unvanı taşıyan yöneticileri, hanın hatunları ve oğulları, Gök Orda hanları, Şirin, Barın, Kıyat, Mangıt gibi kabile beylerinin (emirler) katıldığı kurultaylarda han seçimi başta olmak üzere savaş ya da barış ilanı gibi devleti ilgilendiren tüm idarî ve siyasî önemli konular ele alınırdı. Öyle ki bu durum fetret devrinin yaşandığı yıllarda beylerin

---

¹⁶ Sovyet hâkimiyetinin baskıları altında ne yapacağını bilemeyen Kırım Türk halkı 1360/1941 senesinde Almanların işgaline maruz kaldı. Öyle ki, bu işgal bir bakıma Rusların yüzyıllardır düşlediği "Türksüz Kırım" sevdasının temelini atmıştır. Kırım Türklerinin vatanlarından sürgünü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özcan, 2018, s. 9-270.

¹⁷ Altın Orda Devleti'nin başında bulunan hanlar Cengiz soyundan gelse de devletin tesisi sürecinde bölgedeki Moğolların sayısı fazla değildi ve kısa sürede kalabalık Kıpçak, İdil Bulgarları ve diğer Türk kökenli boylar içerisinde asimile oldular. Arap tarihçisi el-Ömerî'nin Tatarların, kastedilen Moğol kabilesidir, tamamen Kıpçaklaştığı şeklinde yer verdiği bilgiler de bunun bir nişanesidir. Belirtmek gerekir ki, bu devletin Kırım ve İdil-Ural'daki Türk âhalisi de sonraki tarihlerde Tatar olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kemaloğlu, 2020, s. 275.

görevlerini kötüye kullanarak zayıf kimseleri tahta çıkarmaları uzun vadede bu devletin yıkılışına zemin hazırlamıştır (Kemaloğlu, 2020, s. 280-281). Siyasî teşkilatlanma ve idarî devlet yapısı açısından Altın Orda Devleti'nin yönetim anlayışına benzer bir sistem kuran Kırım Hanlığı da feodal karakterde kabile aristokrasisine sahipti.

Altın Orda Devleti'nin son dönemlerinde mühim rol oynamış başta gelen en önemli kabilelerinden Şirin, Barın, Argın, Kıpçak "Dört Rükûn", "Dört Karaçi Beyi" idarecilerine "Han" denilen Kırım Hanlığı'nda imtiyazlılar zümresinin en üst tabakasını teşkil etmekteydi. Bey ailesi içerisinde en yaşlı kişi "Bey" olarak seçilir ve bu seçim Kırım hanı tarafından tasvip edilirdi. Kabileler beylerinin rızası doğrultusunda Hân'ın otoritesini tanırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse kaide olarak kabilelerin seçtiği beyi Hân'ın onaylamaması yahut azletmesi de mümkün değildi. Hanlığa feodal yönetim hususiyetini kazandıran bahse konu güçlü kabile ananesi anlayışı Altın Orda Devleti'nde olduğu gibi hanların iradesine zâfiyet düşürmekte ve iç çatışmalara uygun ortam sağlamaktaydı. Evvela dört daha sonra beş olan Karaçi beyleri divan kurultayında bulunur ve onların onayı alınmadan önemli hiçbir devlet meselesi üzerinde karara varılamazdı. Altın Orda ananelerinin taassup müdafileri sıfatıyla beyler han seçimi konusunda da etkin rol oynamaktaydılar. Gerçekten de beylerin daha doğrusu Şirin beylerinin han seçiminde İstanbul'a bildirdiklerinin dışında hiç kimse Kırım tahtında tutunamamıştır. Şirin beyleri "Baş-Karaçi", "Baş-Bey", başka tabirle "Emir-i Kebir" unvanı ile genellikle Osmanlı yönetimi ile çatışmaya girmeden mevcut statülerini muhafaza etmeye ve hatta otoritelerini takviyeye muvaffak olmuşlardır. Hanlığın Osmanlı himâyesine girmesinde Şirin beylerinin esas rol oynadıkları da malumdur.¹⁸

Bilindiği üzere askerî yönden kuvvetli bir yapıya erişmiş Türk devlet yönetiminde en küçük birimi on kişiden oluşan ve yüz, bin, on bin, yüz bin kişiden müteşekkil ordu birlikleri görev yapmıştır. Moğollarda benzer şekilde tedvin edilen ordu düzenlemesi mevcuttur ve bu düzenleme içerisinde rütbesi ne olursa olsun hiçbir hizmet neferi vazife yerini terk edemezdi. Hata yapan olursa da ağır bir şekilde cezalandırılırdı (Atâ Melik Cüveynî, 1391/2012, s. 132-133). Anlaşıldığı üzere muhalefet edilmeyen bir disiplin temin edilmiştir. Altın Orda'nın maiyetindeki ordu da onluk, yüzlük, binlik ve yüz binliklerden meydana gelmektedir (Kafalı, 1976, s. 127-128). Kırım Hanlığı devlet yönetimindeki askerî kuvvetlerin tanzimi de kadim Türk yasasına göre rütbeleri ve birlikleri düzenlenmiş Altın Orda ananesinin devamından ibarettir (Ürekli, 1989, s. 60). Bu kabilelerin askerî teşkilata dair yeniliğe kapalı katı hükümlere son derece bağlı oldukları da bilinmektedir. Hatta Osmanlı'nın kendisini hissettiren kuvvetli merkezî yetki gücü dahi hanlığın kabilelere dayanan teşkilatını değiştirememiştir (İnalçık, 1992, s. 430-431; Ortaylı, 1996, s. 74-75). Burada ifade etmek gerekir ki, askerî yapıya hükmeden muteber kabile beylerinin doğrudan doğruya asil sınıfa mensubiyetleri dolayısıyla devlet işlerinde söz sahibi vasfı kazanmaları son derece olağan bir neticedir.

Hanın ordusu beylere tâbi kabile birliklerinden başka Nogay kuvvetlerinden ve kapıkulundan mürekkeptir (İnalçık, 1992, s. 433). Ordunun esas kısmını atlılar oluşturmaktadır. Osmanlı kudret elde etmeleri halinde iradesine boyun eğmeyecekleri ihtimaline karşı hanlığın ateşli silah ve topçu kuvvete sahip olmasını istememiştir. İhtiyaç hasıl olduğunda ise Osmanlı

---

¹⁸ Bu arada işaret etmek gerekir ki kabile beyleri ilerleyen zamanlarda Rusların entrikalarına ayak uydurmuş, bu ise hanlığın iç harbe sürüklenmesinde ve Rus saldırısı altına düşmesinde de esas rolü oynamışlardır. Bkz. İnalçık, 1955, s. 753-754.

Kuruluşundan Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilişine Kırım Hanlığı

topçuları Kırım ordu birliklerine katılarak destek sağlamıştır (İnalcık, 1992, s. 433; Ortaylı, 1996, s. 76-77).

Harp ve sulh gibi mühim devlet meselelerinin karara bağlanması adına Bahçesaray'da divan tertip edilmiştir. Düzenlenen bu divana han başkanlık etmiş olup kalgay, nureddin, kabile beyleri, kazasker, hazinedar, defterdar, ulemâ temsilcileri (müftü, kadı..) de divana katılan üyelerdendir (Kurat, 1972, s. 227).¹⁹ Kapıcıbaşı ve kapıcılar kethüdası tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi divana katılmaz, merasim teşrifat işleriyle alakadar olurlardı (İnalcık, 1955, s. 755). Osmanlı'dan etkilenecek ihdas edilen başka bir husus da toprak üzerinedir. Hanlıkta toprak ve ahâli kabile aristokrasisi arasında taksim edilirdi. Hanın tasarrufuyla devlet mülkiyetine ait topraklardan kendisine tahsis edilen mirzalar işletim ve kendisi için vergi toplama hakkı elde ederdi. Karşılığında tımarının büyüklüğüne göre askerî hizmette bulunmak mecburiyetindeydi. Bu topraklardan mevkileri ser askerlerden sonra en yüksek sayılan ana-bey (hanın validesi ve yahut eşlerinden birine bağlı kimseler), hanın kız kardeşi ve kızları da faydalanmaktaydı. Onların hususî harem dairesi ve gelirleri de vardı. Kahyaları vasıtasıyla kendilerine tahsis edilen yerlerin vergilerini toplatırlardı ve bunlar tıyıştâ (vergi) da pay sahibiydiler (İnalcık, 1992, s. 431-432). Bu durum, her anlamda topluma katkılar sunan kadının Kırım toplumu içerisindeki statüsünü göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin himâyesine girdiğinde iç karışıklıkla boğuşan Kırım Hanlığı kendini tehdit eden tehlikelerden korunarak asayişe ve refaha kavuşmuş oldu. Bu hâkimiyet Osmanlı'ya Kuzey cephesini güvence altına alma imkânı sundu. Bu durumla birlikte yayılma siyaseti takip eden Osmanlı, Orta Avrupa ve İran'a yöneldi ve söz konusu cephelerde başarı elde etmek için emir niteliğinde talepleriyle Kırım kuvvetlerinden destek aldı. Ancak askerî birliklerinin fazlasıyla dış cephelerde kullanılması Kırım içerisinde mukavemet hareketlerini doğurdu ve hanlık istila ve hücumlara açık hale geldi. Bununla beraber İslâm dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı himayesine giren hanlığın yönetimine padişahın münasip gördüğü Giray kabilesinden kimseler han olarak atanıyordu. Kimi zaman iktidara getirilen hanların kifayetsizliği, kimi zaman otoriteye boyun eğmeyişleri, kimi zaman ihtiyaç duyulan askerî desteğin sağlanması konusunda çekimser kalınması, kimi zaman tecrübeli ve liyakatli olmalarına rağmen başarı elde edilmeyen seferlerin müsebbibi görülmesi gibi nedenlerle hanlar görevden alınıp yerine yeni bir han tayin ediliyordu. Bu yolla Osmanlı Devleti hanlık üzerindeki nüfuzunu kontrol altında tutuyordu. Ancak hanların durmaksızın değiştirilme durumu da Osmanlı himâyesi altında yükselen hanlığı zamanla zâfiyete sürüklemiş ve zayıflatmıştır.

Diğer taraftan meşru yönetici olan hanların yerine beylerin tahakküm etmesi Türk devlet ananesine uygun olmadığından her tarafta gayrı memnunları ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle hanlık içerisinde kargaşa, isyanlar arttı ve bu kaos ortamı yatıştırılmadı. İlâveten çoğu Kırım hanlarının Rusları hakir görmesi münasebetiyle onlara karşı plan dahilinde siyaset ve stratejilerinin bulunmaması da Kırım üzerinde durdurulamayan Rus üstünlüğünün başlamasına ve Osmanlı siyaseti içinde eriyen hanlığın inkırazına sebebiyet vermiştir.

¹⁹ Mezkûr divan müessesesi Osmanlı ile artan münasebet neticesinde benimsenerek uygulama alanı bulmuştur. Bkz. Aktaş, 1983, s. 19.

Son tahlilde, takribî üç yüz elli yıl hüküm süren Kırım Hanlığı'nın devlet yönetimi ve idarî yapısı üzerine ise şunlar kaydedilebilir. Moğol ve Altın Orda ananelerinden çok çok eskiye dayanan köklü bir maziye ve sağlam bir kültüre sahip Türk devletlerinde şekillenmiş yönetim tarzı anlayışını devam ettirmiştir. Bununla beraber hanlık Osmanlı'nın bazı hususiyetlerinden etkilenmiş, hassaten Altın Orda'dan intikal eden esas karakterini umumiyetle devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULGAFFAR-İ KIRIMÎ (2014). *Umdat al-Ahbar*. (haz. Derya Derin Paşaoğlu). Kazan: Tataristan Bilimler Akademisi Yayınları.
- ACAR, S. (2013). *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri: 1437-1552*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKTAŞ, Ü. (1983). *Kırım Hanlığı'nın İdarî Yapısı*. Ankara: A.İ.T.İ.A. İdarî Bilimler Enstitüsü. (Basilanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALAN, H. (2019). "Sâhipkırân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2: 443-444. Ankara: TDV Yayınları.
- ALPARGU, M. (2007). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- ATÂ MELİK CÜVEYNÎ (1391/2012). *Târîh-i Cihân-Güşâ*, (nşr. Muhammed Kazvînî). Tahran: İntişârât-i Nigâh.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*. MHM.d. Yer No: 125.
- BAŞER, A. (2010). *Bucak Tatarları: 1550-1700*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- BAŞER, A. (2020). "Kırım Hanlığı". *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. (haz. Ahmet Kanlıdere & İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 319-340.
- BERBER, O. (2021). *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BIJIŞKYAN, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası: 1817-1819*. (terc ve not. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- BULDUK, Ü. (2016). "Karadeniz'in Kuzeyindeki Etnik ve Dini Oluşumların Tarihi Arka Planı ve Günümüze Yansımaları". *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar*. (ed. Mehmet Şahingöz & Alper Alp) Ankara: Türk Yurdu Yayınları. 293-304.
- FİŞHER, A. W. (1970). *The Russian Annexation of Crimea: 1772-1783*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GÖKBİLGİN, Ö. (1973). *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasî Durumu*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- GÖMEÇ, S. (2009). "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri". *Avrasya Etüdlere*. 35: 61-72.
- GÖMEÇ, S. Y. (2015). *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HALİM GİRAY. (2013). *Gülbün-ü Hânân: Kırım Hanları Tarihi*. (haz. Alper Başer & Alper Günaydın). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları.

Kuruluşundan Çarlık Rusya Tarafından İşgal Edilişine Kırım Hanlığı

- HOWORTH, H. H. (1880). *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*. London: Longmans, Green and Company.
- HÜLAGÜ, M. M. (2005). "Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)". *I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (31 Mayıs-4 Haziran 2004). Kırım: TİKA. 321-344.
- İNALCIK, H. (1948). "Osmanlı Rus Rekabetinin Meşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü: (1569)". *Bellekten*. 12/46: 349-402.
- İNALCIK, H. (1955). "Kırım Hanlığı", *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6: 746-756. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İNALCIK, H. (1992). "Kırım Hanlığı". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 420-434.
- İNALCIK, H. (1996). "Gazi Giray II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 451-452. İstanbul: TDV Yayınları.
- İNALCIK, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III (Köprülüler Devri)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İNALCIK, H. (2017). *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar: 1441-1700*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İNALCIK, H. (2022). "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 449-457. Ankara: TDV Yayınları.
- KAFALI, M. (1972). *Ak-Orda Hânedânı Devrinde Altın Orda Hanlığı: 1227-1360*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Habilitasyon Tezi)
- KAFALI, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- KAMALOV, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KEMALOĞLU, İ. (2020). "Altın Orda Devleti", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. (haz. Ahmet Kanlıdere & İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 273-291.
- KEMALOĞLU, İ. "Toktamış Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 231-232. İstanbul: TDV Yayınları.
- KÖSE, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, A. N. (1972). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAT, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MİRZA BALA (1955). "Kırım", *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6: 741-746. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- ORTAYLI, İ. (1996). "Osmanlı Döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-30 Mayıs 1995)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 71-78.
- ÖTEMİŞ HACI (2020). *Çengiz-Nâme*, (haz. İlyas Kemaloğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, A. (1993). "Çehrin Seferi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 249-251. İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZCAN, K. (2005). "Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi". *Karadeniz Araştırmaları*. 5: 25-36.
- ÖZCAN, K. (2018). *Kırım Kırım Kırılan Kırım*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖZTÜRK, Y. (2002). "Kırım Hanlığı". *Türkler*. 8: 480-513. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (2015). "Kırım Hanlığı". *Yeni Türkiye: Kafkaslar Özel Sayısı – XI*. 81: 213-256.
- ÖZTÜRK, Y. (2020). "Kırım Hanlığı", *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (ed. Osman Karatay & Serkan Acar). İstanbul: Kronik Kitap. 575-628.
- SABİT, B. (1934). *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- SMİRNOV, V. D. (2016). *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. (çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- SOYSAL, A. Z. (1961). "Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han'ı Hacı Giray". *Emel Dergisi*. 1/3: 22-23.
- SÖYLEMEZ, Y. (2017). "Osmanlı Sarayında Katledilen Bir Kırım Hanı: İnayet Giray Han". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 14/55: 209-224.
- TARHAN, M. T. (2002). "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler". *Türkler*. 1: 597-610. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TELLİOĞLU, İ. (2022). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TOGAN, Z. V. (1955) "Hazarlar", *MEB İslam Ansiklopedisi*. 5/1: 397-408. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÜNAL, S. (2022). "Emîr Timur Küregen'in Torunu Ebu'l-Kâsım Bâbü'r Kalender Mîrzâ'nın Şiirlerinde Tasavvufî Söylem". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 56: 143-156.
- ÜREKLİ, M. (1987). "Kırım Hanlığı: 1441-1783". *Tarihte Türk Devletleri II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları. 585-587.
- ÜREKLİ, M. (1988). "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya". *Kafkasya Araştırmaları I*. (ed. Mehmet Saray & Muzaffer Ürekli vd.). İstanbul: Acar Yayınları. 12-24.
- ÜREKLİ, M. (1989). *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÜREKLİ, M. (1996). "Gök Orda Hanlığı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 123-124. İstanbul: TDV Yayınları.

YEZDÎ, Ş. A. (2013). *Emîr Timur: Zafernâme*, (çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

YÜCEL, Y. (1989). *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları: 1393-1402*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

After the collapse of the Golden Horde State, which existed in the north of the Black Sea for many years, many khanates were established in the same geography. The Khanate of Crimea is one of these khanates, which existed for nearly three hundred and fifty years. The actual founder of the Khanate was Haji Giray. Soon after its establishment, the Crimean Khanate began to be patronized by the Ottoman Empire, the great power of the time. In this respect, the khanate, which was a fortress protecting the northern borders of the Ottoman Empire against Tsarist Russia, was able to survive thanks to Ottoman support and power until it was occupied by the Russians. In return for its patronage, the Crimean Khanate provided troops for the Ottoman campaigns and had a share in the victories. However, this win-win relationship did not lead to sustainable gains for the khanate. This was because Ottoman statesmen held the Crimean khans responsible for every unsuccessful campaign. The Crimean khan, who was deemed responsible for the failure, was deposed and a new khan was appointed in his place, regardless of his merit. The khans' refusal to submit to authority and their reluctance to provide the needed military support were among the reasons for their dismissal. The dismissal of the Crimean khans from the khanate made the Crimean Khanate, the northern stronghold of the Ottoman Empire, extremely weak and vulnerable. On the one hand, the loss of power of the Ottoman Empire and on the other hand, the factors that caused weakness within the khanate, which had a feudal structure, led the lords who had a decisive say in the administration to put the people they wanted on the throne. With the vacuum of authority, turmoil and rebellions increased and this chaotic environment could not be calmed. This made the Khanate completely vulnerable to Russian aggression. All these factors led to weakness within the borders of the khanate and prevented the establishment of political stability. As a result, the fact that the Ottoman Empire brought khans to power who could make decisions in accordance with their own state interests and frequently changed khans for various reasons led the existence of the Crimean Khanate to further deterioration. This condition caused the Russian pressure on the khanate to increase day by day. In 1783, the political organization of the Crimean Khanate came to an end with its occupation by Tsarist Russia.

This article, which deals with the history of the Crimean Khanate from its foundation until its occupation by Tsarist Russia, is organized as follows: In the introduction, the emergence of the name Crimea and the communities that had a significant impact on the naming of the region are discussed. In addition, until the establishment of the Crimean Khanate, the states that ruled over the Northern Black Sea lands and maintained the existence of Turkish communities in the region for centuries were briefly emphasized, and the important principles of the emergence of the Khanate as the remnant of a Turkish state were emphasized. Then, the establishment of the Crimean Khanate, the policies followed by the khans in the administration, and especially its relations with the Ottoman Empire, which assumed the patronage of the khanate during its existence, were examined. Subsequently, the period of the khans who took over the

administration since its foundation was written in chronological order. Finally, in the fifth chapter, the state organization and administrative structure of the Crimean Khanate, which continued its existence as a Turkish state in the north of the Black Sea at the khanate level, is scrutinized. This chapter focuses on how the khanate adopted the Turkish understanding of state administration and its role in the continuation of this legacy. All in all, the political history and administrative structure of the Crimean Khanate were briefly discussed in this article.